

Branimir Glavičić

O RADU NA LATINSKOM MARULIĆU

UDK 886.2.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 5.V 1991.

Branimir Glavičić
57 000 Zadar
M. Oreškovića 2

Proučavanju latinskog Marulića dala je zamah inicijativa Čakavskog sabora Split 1977, kada se pristupilo objavljivanju cjelokupnoga njegovog opusa. O teškoćama na koje je nailazio priređujući kritički latinski tekst na temelju oštećenih rukopisa ili starih nekritičkih izdanja, o prevođenju napose pjesničkih tekstova, o komentiranju težih mjesta i pobližem utvrđivanju mnogobrojnih Marulićevih literarnih izvora govori autor na temelju vlastitih iskustava, ilustrirajući svoja rješenja konkretnim primjerima.

Marulić je pisao na hrvatskom, latinskom i, kako to u najnovije vrijeme pouzdano znamo, na talijanskom, ali prvenstveno na latinskom. Zašto upravo na latinskom, na jeziku, osim malobrojnim stručnjacima, danas gotovo posve nepoznatom? Zato što je u Marulićevo doba latinski bio međunarodni jezik intelektualaca bez konkurencije, i svaki ga je obrazovani čovjek poznavao i na njemu se dobro sporazumijevao s intelektualcem bilo kojega naroda. Bio je to jezik nastave i škole što riječ od kratkih hlača, jezik crkve, države, diplomacije, znanosti i velikog dijela književnosti, i ostao je to još dugo poslije Marulića. Narodni jezici, pa i oni najveći što ih zovemo svjetski, nisu ga mogli još dostojno zamijeniti ni u velikom broju svakodnevnih gradskih potreba. Poznavati sve jezike svijeta, a ne znati latinski značilo je biti neškolovan i neobrazovan, a time biti i isključen iz velikog dijela poslova javnoga života. Afirmacija pak u latinskome značila je automatski i međunarodnu reputaciju, pa je upravo zahvaljujući latinskom jeziku, naravno, uz visoku stručnost i estetsku vrijednost svoga književnog rada i tematsku aktualnost i traženost, Marulić i renomirani svjetski pisac, a ne "samo" otac književnosti jednog malog naroda i stranom svijetu i danas još uglavnom nepoznata jezika, sa svojim u nacionalnim okvirima, bez sumnje, najznamenitijim djelom *Juditom*. Marulićeva su djela, ali samo latinska, bila poz-

nata i čitana širom Europe i bila promptno, ali opet samo latinska, prevedena na strane jezike, a knjige su mu stizale do najudaljenijih krajeva svijeta, sve do Dalekog istoka, gdje se ni za ime naroda kojemu je pripadao nije čulo niti bi to udaljenim čitateljima išta značilo. Latinski je Marulić trajno osigurao sebi pravo građanina svijeta, što se očituje i u suvremenoj, na znanstvenom planu, recepciji njegova latinskog opusa.

Marulićeva latinska ostavština čini, otprilike, 80% opsega cjelokupnoga njegova književnog opusa. Taj se postotak može samo povećati u njezinu korist, i to znatno, jer po naslovu znamo – zahvaljujući njegovu sugrađaninu i biografu Franji Božićeviću Natalisu – za još desetak djela za kojima još uvijek tragamo, od kojih su neka očito opsežna, npr. *Poematon libri septem* (= Sedam knjiga pjesama). Tu je i njegova latinska korespodencija, koja je morala biti obilna kako to s pravom zaključujemo na temelju podataka iz nedavno pronađenih nekoliko njegovih pisama.

Međutim, ni postotak njegovih hrvatskih djela nije nipošto neznan, imajući u vidu vrijeme u kojem je djelovao i njegovu orijentiranost pretežno na stranu publiku, na koju su reflektirali i mnogi njegovi talentirani i na društvenoj ljestvici visoko postavljeni sunarodnjaci, od kojih su neki išta ili ništa ostvarili u hrvatskom jeziku, kao Slavonac Ivan Česmički, Šibenčani Juraj Šižgorić i Antun Vrančić, Dubrovčani Jakov Bunić, Ilija i Ludovik Crijević, Ruđer Bošković i mnogi drugi.

Ali bez obzira na rečenu trojezičnost, na uporabne razlike jezika kojima se služio, na njihovu ograničenost ili rasprostranjenost, kao i bez obzira na različitu razinu publike kojoj se obraća mijenjajući te medije, Marulić je kao pisac doživotno ostao dosljedan svomu u više mahova isticanom principu: koristiti, a ne ugađati. Za njega pak koristiti znači poučavati, a u njegovo je doba to značilo propovijedati čestit život u duhu vjere. Otuda u njega u svim jezicima i književnim vrstama ista zdušna i trajna privrženost moralno-didaktičkoj, upravo religiozno-moralnoj problematici.

Marulićeva književna djelatnost u latinskom jeziku odvijala se kontinuirano od njegovih mladenačkih dana s početka posljednje četvrtine petnaestoga do smrti potkraj prve četvrtine šesnaestoga stoljeća. Za tih pet desetljeća intenzivnog rada napisao je znatan broj djela različita opsega, vrste i oblika namjenjujući ih obrazovanom općinstvu zapadnoeuropskoga kulturnog kruga. Kako je upravo rečeno, u svima dominira religiozno-moralna pouka. Pisao je kompendije i zbornike uputa za praktičan kršćanski život, moralno-teološke i kulturno-povijesne rasprave, dijaloge, propovijedi, priče i poslanice, epske pjesme i lirske sastave te bio podjednako uspješan kao pjesnik i prozaik, izvorni književnik i prevodilac.

Uz desetak manjih spisa različita oblika i sadržaja, okosnicu Marulićeva latinskog rada u prozi čine tri opsežna moralno-teološka djela o kreposnu kršćanskom životu: *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (1506) – u nas kraće nazvana *Institucija*, *Euangelistarium* (1516) – *Evangelistar* i *De humilitate et gloria Christi* (1516) – *O poniznosti i slavi Kris-*

tovoj, djela po osnovnoj zamisli i problematici toliko srodna da sam ih voljan nazvati svojevrsnom trilogijom. U latinskoj se pak poeziji ističe njegovo najveće i najambicioznije djelo *Davidijada*, religiozno-humanistički ep našega Vergilija (kako je jedan ugledni sugrađanin nazvao Marulića) o slavnim djelima izraelskog kralja Davida.

Marulićevo je djelo oduvijek bilo visoko vrednovano u narodu, već od njegovih suvremenika, divinizirano i nasljedovano od književnika i rano istraživano od znanstvenika, u moderno doba već od sredine prošloga vijeka.

Ante Ivanišević: Marko Marulić (orahovina) Foto: Z. Krpetić

Međutim, bar kad je riječ o latinskim djelima, uvažavajući, naravno, u cijelosti prethodne rezultate koji nisu ni mali ni malobrojni, mislim da nećemo pogriješiti ako ustvrdimo da je snažniji i odlučniji zamah njihovu istraživanju dala sretna inicijativa Čakavskoga sabora – Split 1977, kojom se pristupilo objavljivanju cjelokupnoga Marulićeva opusa. Koliko je ta inicijativa bila plodonosna, vidi se najbolje po tome što je do sada objavljeno, otprilike, tri četvrtine latinskih djela, među kojima sva najopsežnija i najvažnija. Tomu se vrlo zahtjevnom i dugoročnom poslu pristupilo u skladu s proklamiranom općom intencijom Splitskoga književnog kruga (nastavljača Čakavskog sabora) da se otvori proces širega istraživačkog rada kojemu je jedan od ciljeva i revalorizacija naše pisane riječi, napose starijih razdoblja. A to i te kako vrijedi upravo za Marulićeva latinska djela, između kojih se i današnje kulturne javnosti ispriječila neprijelazna barijera u vidu latinskog jezika. Trebalo je dakle pristupiti izradi dvojezičnih, hrvatsko-latinskih, izdanja koja će biti izrađena po suvremenim standardima struke, za potrebe ne samo šire čitalačke publike nego i za potrebe znanstveno istraživačkog rada u raznim disciplinama, a to su kritička izdanja opremljena znanstvenim prijevodima, komentarima i potrebnim kazalima.

Rezultat takva pristupa nisu stoga novi svesci, novo ruho pojedinih Marulićevih djela, nego u njima sadržani, ali i izvan njih, u zasebnim studijama objavljivani, znatni znanstveni rezultati, na temelju kojih nam se Marulić sa svojim djelom vraća, iz zaborava i tame prošlih stoljeća, sve poznatiji i sve prisutniji kao naš suvremenik i sugrađanin. Tako, naprimjer, zahvaljujući novim otkrićima i intenzivnim istraživanjima, mnogo bolje poznajemo, nego još samo prije desetak godina, njegovu versifikaciju, jezik, stil, pravopis, rukopise i rukopis (u osnovnom značenju), način rada u procesu književnog stvaranja, književne uzore i poticaje, korištenje izvorima, sudbinu nekih njegovih tekstova, kronologiju djela, njegova reagiranja na književna i znanstvena zbivanja u svijetu, adresate s kojima je i zašto kontaktirao, itd. Takvi dosadašnji i budući rezultati bit će objedinjeni u zasebnoj knjizi ili knjigama Marulićevih *opera omnia*.

Evo sada, ilustracije radi, nekoliko riječi o karakteru našega rada i njegovim teškoćama.

Marulićeva je književna ostavština dospjela do nas u različitom obliku: ili u rukopisima (pretežno autografima, manje tuđim prijepisima) ili u onodobnim izdanjima. Neki su rukopisi zubom vremena prilično oštećeni, pa pripremanje kritičkog izdanja nužno zahtijeva veći i dulji napor. No i kada su dobro očuvani, Marulićevi autografi, da bi bili solidno odčitani, zahtijevaju (već zbog brojnih kratica) nemalo paleografsko umijeće i privikavanje specifičnostima njegova rukopisa, što oduzima mnogo vremena. Da su se te osobitosti na vrijeme uočile, možda nije trebalo toliko čekati na rješenje jednoga spornog i mnogo raspravljanog mjesta u *Davidijadi* (*Dav VI 73 coronas – et oras*); Marulić naime dosta slično piše *e* i *c*.

U lakšoj situaciji nismo ni kad je riječ o onodobnim izdanjima. Naime, iako pojedini izdavači napominju da su očistili tekst od nebrojenih pogrešaka,

i u najboljim izdanjima, naprimjer, *Institucije* nalazimo ih još mnogo, često i po nekoliko na jednoj stranici, što priređivača stavlja kadšto pred nemale probleme. Situacija je to nezgodnija što u znatnom broju slučajeva nije riječ o običnim tiskarskim pogreškama koje se po smislu relativno lako otkrivaju, nego o takvima koje daju dobar smisao, a tek uvid u izvor koji valja poznavati, a nerijetko i utvrditi, odnosno, otkriti, pokazuje u čemu se pogriješilo. No kako nam se nije sačuvao autograf, to svagda nije lako reći je li posrijedi tiskarska pogreška ili piščeva omaška. Može se ipak ustanoviti da se tadašnji izdavači nisu dovoljno trudili da provjere tekst i nisu detaljnije, ili uopće, konzultirali izvore, pa odatle najveći broj takvih pogrešaka koje su se provlačile iz izdanja u izdanje.

Nadalje, kako Marulić u nekim svojim djelima mnogo citira, zna mu se dogoditi omaška da jedan citat zamijeni drugim pa, naprimjer, na jednom mjestu u *Instituciji* veli da donosi Jeronimove riječi iz pisma Rustiku, a radi se o pismu upućenom Demetrijadi. To je jedna od lakše utvrdivih omaški, no ima i izvjestan broj takvih koje je bilo znatno teže utvrditi i riješiti.

Valja računati i jednim brojem prividnih pogrešaka, u onim naime slučajevima kad se u istom predmetu Marulić služi različitim izvorima koji sadržavaju takve razlike. Naprimjer, dok se za životopise apostola služi u pravilu Abdijom, pišući o Mateju poslužio se i Joakimom Perijonijem, koji ime nekoga kralja donosi u obliku *Aegippus*, kao i Marulić, dok u Abdije čitamo *Aeglippus*, što je veoma važno u preciznijem utvrđivanju Marulićeve enormne lektire.

S druge strane, posjedovanje autografa od velike nam je važnosti, među ostalim, za utvrđivanje Marulićeva izvornog pravopisa, koji su izdavači često u nekim pojedinostima mijenjali, "modernizirali", tj. ukalupljivali u klasičku normu. Za Marulića je pak i za pisce njegova vremena, i u nas i drugdje, karakteristično da u velikom broju slučajeva zadržavaju srednjovjekovne grafije, ozakonjene dugotrajnim uzusom i općom praksom. Odatle često nalazimo pisanje *ci* umjesto *ti* i obratno, *y* umjesto *i* i obratno, dvostruki suglasnik umjesto jednoga *i*, obratno, jedan umjesto dvostrukoga, itd. Valja također znati da Marulić nigdje ne piše malo *v*, nego svugdje *u*, dakle ne *vita*, kako to čitamo u starim izdanjima, nego *uita*, i svagdje *V*, dakle *VNVS*, a ne *UNUS*, i nigdje malim slovima diftong *ae*, nego tzv. repato *e*, s kvačicom ispod (*e*), dok isti diftong uvijek piše u majuskuli *AE*. To nisu besplodna zapažanja, nego važni podaci, kadšto od dalekosežna značenja. Za rukopis koji se nalazi u Splitu, u Arheološkom muzeju, koji je poznat u nauci pod imenom *Splitski ulomak Davidijade*, pokazalo se da ne pripada Marulićevu krugu ni vremenu, među ostalim i zato što u njemu nalazimo veliko repato *e*, koje se tada nije prakticiralo.

Uz znatna odstupanja od klasičkih normi, u tadašnjih pisaca nalazimo i mnoge nedosljednosti, pa je iz toga razloga važno posjedovati što veći broj autografa. Samo jedan primjer: do pronalaska nekoliko Marulićevih pisama u najnovije vrijeme, mislilo se da on svagdje piše *iocundus* umjesto klasičkoga *icundus*, kako to izuzetno nalazimo u spomenutim pismima.

Od velike nam je koristi posjedovanje autografa i za uspješno razrješavanje brojnih tadašnjih kratica. To onodobnim tiskarima nije svagda polazilo za rukom, pa i to zna dovesti do težih problema, čak do nerazumljivosti teksta, kao u slučaju *ptatis* što je razriješeno kao *pietatis* umjesto pravilnoga *potestatis*.

Kojiput se nađemo pred pravom enigmom, kao u Evanđelistaru (III 11) pred otisnutim *dimenim*, a autograf nam se nije sačuvao. Valjalo je u tome, kao prvo, prepoznati grčku riječ u iskrivljenom obliku umjesto pravilnoga *dimenin*, a u tome opet prepoznati bizantinski izgovor klasične riječi *deimainein*, što daje zadovoljavajuće rješenje.

Posjedovanje autografa kadšto je od izuzetne važnosti i za uspostavljanje originalnog naslova djela. U tom je smislu, ali i inače, veoma vrijedan nedavno otkriveni rukopis *Dijaloga o Herkulu*, kojega naslov dosta drugačije glasi u Marulićevu autografu nego u onodobnom tiskanom izdanju, jer ga je izdavač po svom ukusu izmijenio, na što je u ono doba imao pravo. To je i razlog što nam je *Institucija* prenesena s vrlo različitim naslovima, a originalni ne znamo, jer nam se Marulićev autograf nije sačuvao.

U nedostatku autografa, za uspostavu originalnog teksta služili smo se, što se tiče pravopisa, iskustvom stečenim na proučavanju sačuvanih drugih Marulićevih autografa. U svemu ostalom valjalo je konzultirati postojeća stara izdanja, uspoređivati ih za donošenje optimalnih rješenja. Za *Instituciju*, naprimjer, u tom su se pogledu pokazala najvažnijima dva izdanja: *editio princeps* u Veneciji 1506. i bazelsko iz 1513. Naš rad na njima donio je usput i jednu opću korist. Naime, za zagrebački primjerak onoga mletačkog izdanja koji je bio izložen na izložbi "Pismenost na tlu Hrvata" ustanovili smo da nije potpun, što se dosad nije znalo jer se, očito, nije dovoljno koristio: nedostaje mu nekoliko stranica koje smo prema splitskom primjerku fotokopirali i zagrebački upotpunili.

Za uspostavu Marulićeva originalnog teksta često nije dovoljno poznavati samo autograf ili onodobna izdanja, a kojiput ni oboje, nego je neophodno i poznavanje, otkrivanje i istraživanje njegovih literarnih predložaka, odnosno izvora, što nije nimalo jednostavno. Tako su, naprimjer, neka odstupanja od biblijskog teksta rezultat razlika između onodobne i današnje *Vulgate*, negdje je pogrešku naslijedio Marulić iz svoga izvora, negdje je riječ o banalnoj omašci samoga Marulića, naprimjer, atribuiranje citata pogrešnoj osobi, a na nekim mjestima Marulićev rukopis očito nije bio dovoljno čitak, pa je u tiskari pogrešno pročitano. Kako pak izvor nije bio utvrđen ili provjeren, u svim dosadašnjim izdanjima *Institucije*, čitamo npr. *Avibert* mj. *Ansbert*, *Tamanensis* mj. *Taruanensis*, *Inopsuesteni* mj. *Mopsuesteni*, itd. Takve je pogreške, uz one omaške u atribuciji, bilo najteže ispravljati. Toliko, eto, o nužnim intervencijama u Marulićev tekst u vezi s priređivanjem naših kritičkih izdanja.

Dvije riječi o prevodenju. Specifičnost tematike, višečlana slojevitost Marulićevih djela općenito, u kojima su uočljive dvije literarne razine – tradicionalna, duhovna i humanistička, svjetovna – zahtijevaju od prevodioca

primjeren pristup i tretman kako bi se ne samo misao što točnije prenijela nego i što vjernije odrazio u našem jeziku piščev stil i izražaj. U detalje nije moguće ovdje zalaziti, pa izostavljam primjere koji bi potkrijepili izneseno mišljenje. Najdelikatnije je, međutim, i najnapornije bilo od svih djela prevoditi *Davidijadu*. To iz toga razloga što ju je po suvremenim normama prevođenja valjalo donijeti u stihu originala, daktilskom heksametru. Heksametar je pak ritmički vrlo bogat i u pojedinostima raznovrstan stih koji se svim sredstvima bori protiv jednoličnosti, a uz to nemalo varira od jezika do jezika, od epohe do epohe, od pjesnika do pjesnika. Stoga, naprimjer, Vergilijev heksametar nije isto što i Homerov, a ni Marulićev u nizu pojedinosti nije isto što i Vergilijev u koji se i u koga se inače Marulić, kao uostalom i drugi humanistički pjesnici, veoma ugledao. Nije dakle dopušteno prevoditi šablonski, po nekom svom unaprijed odabranom kalupu. Potrebno je bilo prije prevođenja prostudirati stih originala da bi se njegove značajke, koliko je više moguće, odrazile u hrvatskoj verziji, npr. stanke, zamjene trosložnih stopa dvosložnima i njihov omjer, upotreba anžambmana i štošta drugo. Taj nas isti napor, istina, znatno manji, jer naprosto nije riječ o tisućama stihova kao u *Davidijadi*, očekuje još kod takva prenošenja ostalih sačuvanih Marulićevih latinskih pjesama; ukoliko se, naravno, ne pronađu i one knjige pjesama, u što ne treba gubiti nadu.

Treći se problem tiče komentiranja. Marulić, koji je bio veliki erudit, donosi množinu podataka koji izviru iz njegove vrlo opsežne lektire, ali ih donosi ležerno, često bez ikakva pobližeg citiranja. Sve je te podatke nužno ustanoviti ne samo radi daljeg što uspješnijeg znanstvenog bavljenja Marulićem nego često i zato što samo utvrđivanje njegova izvora omogućuje i točno razumijevanje njegove misli, bez čega, naravno, nema točna prijevoda.

Ilustracije radi, samo jedan primjer njegova citiranja: "Kao što veli Jeronim, radi uvijek nešto da te đavo nađe zaposlena!" Samo toliko, ni gdje to veli Jeronim ni u kojem djelu, a njegova djela čine devet enciklopedijskih svezaka Migneove Patrologije, a Augustinova čak petnaest!

Da bi se pobliže odredio piščev odnos prema svakom od predložaka, nedostatno citiranje predstavlja svakako jednu od najozbiljnijih prepreka, ne računajući povremene Marulićeve omaške s takvim podacima koje istraživača navode na pogrešan trag.

Stoga, da bi se uklonili rečeni nedostaci i omogućila potrebna usporedba s izvorima, u našim su izdanjima ustanovljeni i u cijelosti registrirani citati i predlošci iz Biblije, a odgonetnut je i velik dio dosadašnjih nepoznanica u vezi sa crkvenim autorima. Međutim, dio takvih nepoznanica još ostaje da se naknadno razriješi. O težini toga posla čitatelji mogu steći dobru predodžbu ako znaju da Marulićeve izvore valja tražiti među 400 svezaka spomenute Patrologije, a kadšto ni to nije dovoljno, ako se naime pokaže da je riječ o izvoru kasnijem od 12-og stoljeća, dokle dopire *Patrologija*.

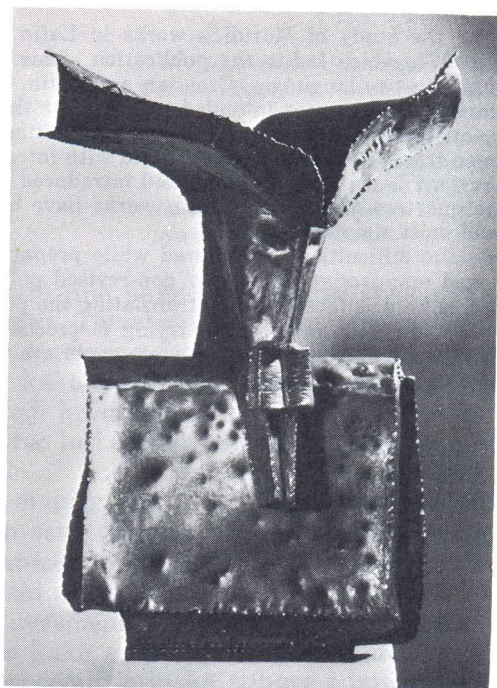
Od pisaca što ih Marulić poimence navodi u *Instituciji*, gdje je u tom pogledu najizdašniji, samo ih je nekolicina, i to: Jeronim, Augustin, Grgur Veliki, Euzebije Cezarejski, Ivan Kasijan, Dionizije Areopagit, Beda, i još

poneki. Ali od njihovih djela ne navodi sva kojima se služio; naprimjer, od Jeronima spominje samo pisma, a prešućuje i *Knjigu o hebrejskim imenima*, i *Pravilo redovnika*, i *Pravilo redovnica*, i *O slavnim ljudima*, i dr.; od Augustinovih ne spominje nijedno, a očito se služio sljedećima: *O Božjoj državi*, *Ispovijedi*, *O Trojstvu*, *Tumačenje Psalama*, *O slobodnoj volji*; od Grgurovih spominje samo *Dijalog*, a ne i *Život sv. Benedikta i Propovijedi*, od Kasijanovih samo *Razgovore*, a ne i *Odredbe samostanske*, od Euzebijevih samo *Crkvenu povijest*, a ne i *Život cara Konstantina* i *Život sv. Jeronima*. U najvećem pak broju slučajeva ne spominje ni pisca ni djelo, naprimjer, Abdiju koji mu je uz Bibliju bio glavnim izvorom za živote apostola, pa Ambrozija, njegovo djelo *O djevicama*, Bernarda od Clairvauxa *O ljubavi prema Bogu* i *O milosti i slobodnom sudu* te njemu svojevremeno pripisivano djelo anonima *De modo bene vivendi*, sa sličnim općim naslovom i podjelom sadržaja također na sedamdesetak poglavlja od kojih mnoga nose naslove na koje Marulićevi uvelike podsjećaju; Bonaventurinu *Legendu sv. Franje*, Venancija Fortunata za cio niz svetaca (Albin, German, Hilarije, Martin, Maurilije, Medardo, Remigije), Hrabana Maura *Život sv. Magdalene i sestre Marte*, Ivana Damašćanina *Život sv. Barlaama i Jozafata*, Laktancija *O smrti progonitelja kršćana*, Genadija iz Marseillea *O crkvenim piscima*, Petra Demijana *Povijest svetaca*, Izidora Seviljskog *O slavnim ljudima*, Leontija *Život sv. Ivana Milostinjara*, Šimuna Metafrasta *Životi svetaca*, Nikefora *Crkvena povijest*, Pavla Đakona *Povijest Langobarda*, Platinu *Povijest papa*, Posidija *Život sv. Augustina*, Rufina *Crkvena povijest* i *Povijest redovnika*, Sulpicija Severa *Život sv. Martina*, Tertulijana *Protiv Židova* i *Muka sv. Perpetue i Felicite*, Grgura iz Toursa *Crkvena povijest Franaka*, *Knjige čudesne*, *O slavi ispovjednika*, *Životi svetaca*, Jakova od Voragine *Zlatna legenda*, Ivana Zlatoustog *O neponavljanju braka*, *O milostinji*, Grgura Nazijanskog *Propovijedi*. Ili od manje znanih Sivijarda *Život sv. Karilefa*, Abona iz Fleuryja *Život sv. Edmunda*, Elreda *Život svetog kralja Eduarda*, Balderiha *Život sv. Huga*, Vandalberta *Život sv. Goara* – i mnoge druge koje je valjalo ili utvrditi kao Marulićeve izvore ili ih bar pretpostaviti kao vjerojatne. *Institucija* nam se dakle ukazuje kao svojevrsna enciklopedija onodobnoga duhovnog svjetonazora.

I još nekoliko općih i posebnih napomena. Kako se već iz dosad rečenog moglo zaključiti, bavljenje latinskim Marulićem zahtijeva kao nužan preduvjet odgovarajuću spremu i opremu.

Što se tiče spremne, riječ je o naknadnom usvajanju relevantnih znanja koja se danas ne stječu prethodnim redovnim obrazovanjem ni u svjetovnim ni u vjerskim učilištima. Naime, svjetovna osoba koja se želi ozbiljnije baviti latinskim Marulićem mora prethodno solidno upoznati Bibliju, upravo *Vulgatu*, i to Jeronimovu, pretklementinsku, kojom se služio Marulić, i drugu onodobnu crkvenu literaturu, napose patrističku, koja je, kako smo imali prilike razabrati, ne samo vrlo obilna nego zbog zastupljena preživjela svjetonazora izmiče najvećim dijelom pažnji današnjih intelektualaca, što se, možda, najbolje očituje u Marulićevu omiljenom alegoriziranju, književnom

postupku u koncepciji pojedinih djela i formulaciji mnogih misli, zbog čega je dolazilo do težih razilaženja u interpretaciji nekih autorovih književnih "licencija". S druge strane, što u prvi mah može zvučati paradoksalno, vjerska je osoba u ne manje delikatnu položaju. Marulić naime ne zaodijeva svoje moralno-teološke misli toliko u biblijski ni patristički latinitet koliko upravo u humanistički, dakle, obnovljeni jezik klasičkog Rima, među kojima na razini samoga izraza postoje kadšto nemale razlike. K tomu se u Marulića na svakoj stranici uz staro nalazi i novo, pa su u njega česte antičke reminiscencije, to slabije uočljive što su – jer potječu iz druge duhovne sfere – izrečene diskretno i oprezno, bez spominjanja imena. Riječ je ukratko i u jednom i u drugom slučaju o znanjima koja se stežu naporno i dugotrajno.

*Marko Gugić: "Marko Marulić" (metal)
Foto Z. Krpetić*

Pod opremom ne mislimo ovdje na posjedovanje potrebne literature i priručnika, jer je riječ o djelima koja pojedinac nema i ne može imati u vlastitoj biblioteci, nego na mogućnost korištenja njima, upravo na stupanj njihove dostupnosti u raznim bibliotekama. Zahvaljujem stoga napose samostanu sv. Mihovila u Zadru koji mi je omogućio komotno korištenje vrlo

rijetkom u nas Migneovom enciklopedijskom zbirkom patristike, nezaobilaznom kad je riječ o utvrđivanju Marulićevih izvora i duhovnih uzora, dopustivši mi da od onih četiri stotine svezaka odnosim kući koliko mi je potrebno i držim ih dokle mi je potrebno. Bez tolike pogodnosti rad, ako već ne na *Davidijadi* i *Evangelistaru*, a ono svakako na *Instituciji* zaista ne znam kako bi ni kada bi mogao biti solidno obavljen.

Toliko, eto, za ovu priliku o dosadašnjim istraživanjima latinskoga Marulića unutar "Splitskoga književnog kruga", o najkrupnijim problemima i najvažnijim rezultatima.

Branimir Glavičić

ON THE MARULIĆ'S WORKS IN LATIN

S u m m a r y

A strong impetus for the study of Marulić's works in Latin was initiated by the Čakavski Sabor-Split in 1977, which led to the publication of his complete works. This resulted in several volumes in two languages, Croatian and Latin, prepared according to modern professional standards which are intended not only for the public, but also for satisfying the requirements for scientific research in the humanities. Consequently, all of the Latin works have been translated with comments and with introductions and indexes, with the addition of a revised Latin text, prepared and introduced in this edition for the first time. Almost three quarters of Marulić's Latin works have been published so far, including the longest and most significant.

The author presents the difficulties encountered while preparing the revised Latin text based on old damaged manuscripts and other non-revised publications. The author also mentions the problems he was faced with in translating the poetic verses and when commenting upon the most difficult lines and in trying to precisely determine the numerous literary sources Marulić used. All of these statements are based on the author's own experience and the results are illustrated by examples.